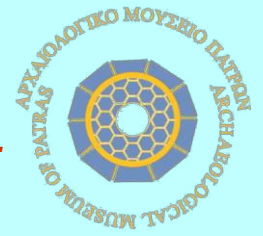

«ΠΡΟΣΕΥΧΕΣ ΣΤΟΝ ΚΗΠΟ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ»

**Αφιέρωμα στην εβραϊκή κοινότητα και τη νεκρόπολή της στην Πάτρα.
Η διαχρονική πολυ-πολιτισμικότητα της πόλης.**

ΥΠΑΙΘΡΙΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ
ΣΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΠΑΤΡΩΝ
(8 ΙΟΥΝΙΟΥ – 8 ΙΟΥΛΙΟΥ 2018)

«Περνώντας τον ποταμό και ανεβαίνοντας το ύψωμα κοντά στην πόλη (Πάτρα) φθάσαμε στον τόπο ταφής των Εβραίων. Τα μνήματά τους είναι κατασκευασμένα σαν μικρά πέτρινα σπιτάκια κι έχουν σε κάθε άκρο μια μαρμάρινη πλάκα με χαραγμένο το όνομά τους και της οικογένειάς τους. Μοιάζοντας με πόρτες μικρών σπιτιών του Θανάτου, κάνουν το χώρο ενταφιασμού να δείχνει σαν μια μεγάλη πόλη, ιδωμένη από απόσταση και από τη λάθος άκρη ενός μικροσκοπίου.»

Από τα απομνημονεύματα των Άγγλων περιηγητών George Wheeler και Jacob Spon που επισκέφθηκαν την Πάτρα, πρωτεύουσα του Μωριά, το 1675.

α.ε. 3033

(Σύζυγος του) ραβίνου Yishak Niposi, είθε να αναπαύεται στην Εδέμ, που απεβίωσε την 3^η μέρα, 27^η μέρα του μήνα Nisan, το έτος 5340 από τη Δημιουργία. Είθε η ψυχή της να δεθεί με τα δεσμά της αιώνιας ζωής

α.ε. 3030

Στη ζωή έγιναν ζευγάρι και στο θάνατο δεν χωρίστηκαν.
Μνηστήρας και μνηστή διατηρήθηκαν σ' ένα δίχτυ, ο ραβίνος Mordecai Narbin, που απεβίωσε την 6^η μέρα, 12 Iyyar, και η κυρία Ροζίτα, σεβαστή να είναι η ανάπαυσή της, που πέθανε το ιερό Σάββατο 6 Iyyar 5426

α.ε. 3032 A

Θα θρηνήσω για τον πρεσβύτερο, θεοφοβούμενο σε όλη τη διάρκεια της ζωής του, Elia, που άφησε την τελευταία του πνοή. Οι γιοί του έκλαψαν γι' αυτόν, όπως έκλαψαν και όλοι όσοι τον γνώριζαν. Απέκτησε καλή φήμη κατά τη διάρκεια του βίου του και ξεκίνησε το ταξίδι (αφήνοντας) τη γυναίκα του και το νοικοκυριό τους και τους πιστούς τους φίλους. Η ψυχή του θα ανυψωθεί στην ουράνια ακαδημία (...) κάτω από τα φτερά της Θεϊκής Παρουσίας

Αρχιτεκτονικό μέλος, σε δεύτερη χρήση ως επιτύμβια πλάκα.

Παρά την κατάργηση της αρχираβινείας από τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο Β' (425 μ.Χ.) και τις προσπάθειες των αυτοκρατόρων του 9ου και 10ου αιώνα να τους εκχριστιανίσουν, οι συνθήκες διαβίωσης των Εβραίων εντός ορίων της Βυζαντινής αυτοκρατορίας ήταν καλύτερες και ασφαλέστερες απ' όσο στη Δύση. Συνήθως κατοικούσαν σε μεγάλα αστικά κέντρα με λιμάνια ή σημαντικές οδικές αρτηρίες και εργάζονταν ως βαφείς, υαλοουργοί αλλά και γιατροί. Πληροφορίες συλλέγουμε από επιτύμβια επιγράμματα, κείμενα περιηγητών, δικαιοπρακτικά έγγραφα (αγοραπωλησίες, διαθήκες), χρονικά και έγγραφα των ενετικών αρχείων. Οι Εβραίοι κατά κανόνα υπήρξαν ανυποχώρητοι σε ζητήματα θρησκευτικά κι έτσι δεν αφομοιώθηκαν από την ορθοδοξία.

α.ε. 2594, όψη Α

α.ε. 2594, όψη Β

Αμφίγλυφη πλάκα (με επιγραφές και στις δύο όψεις)

α.ε. 3025

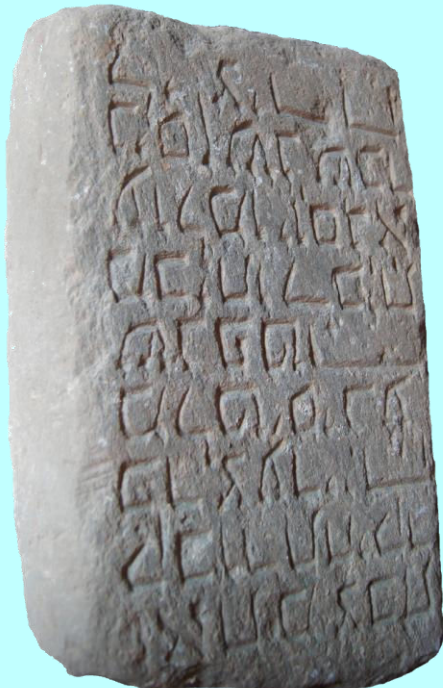
Αυτή είναι η επιτύμβια στήλη του αγαπητού σεβαστού ραβίνου Sa'adiah Maltis. Είθε η ψυχή του να βρίσκεται στην Εδέμ. Αναχώρησε από το σπίτι του για την αιώνια κατοικία τη 2^η μέρα, πρώτη του Nisan, έτος 324 από τη Δημιουργία.

α.ε. 3029

Θα υψώσω μοιρολόι σε φωνή θρήνου για την υπέροχη κυρά που αναχώρησε από το σπίτι του συζύγου της στη μέση του ύπνου, χωρίς να φωνάζει δυνατά, πόσο πικρό... η κυρία Μύριαμ, σύζυγος του σοφού σεβαστού ραβίνου Nahman Hanin, είθε ο Θεός να τον προστατεύει και να τον συντηρεί, 23^η του Iyyar έτος 5315, μακάρι η ψυχή της να δεθεί με τα δεσμά της αιώνιας ζωής

Αρχιτεκτονικό μέλος σε δεύτερη χρήση

*Μνημείο ταφικό
της Κυρίας Χάννα,
ας είναι σεβαστή
η ανάπαυσή της,*

*σύζυγος του εντιμώτατου ραβίνου
Yohanan Kohen,
είθε ο Θεός να τον προστατεύει και
να τον συντηρεί,
που έφυγε την 6^η μέρα,
15^η του Shebet
Έτος 5398 από τη Δημιουργία*

α.ε. 3022, όψη Α

α.ε. 3022, όψη Β

*Μνήμα του αγαπητού και
διακεκριμένου ραβίνου
Μωσσή Al-Valensi,*

*που αναχώρησε την 1^η μέρα των
ενδιάμεσων ημερών του Sukkoth,
5371 από τη Δημιουργία.*

*Είθε η ψυχή του να δεθεί με τα δεσμά
της αιώνιας ζωής*

Στα βορειοανατολικά του Κάστρου Πάτρας, τη σημερινή Αρόη, βρισκόταν η συνοικία «Εβραιομαχαλάς» ή «Τσιφούτ Μαχαλάς». Κοντά ήταν και το παλιό εβραϊκό νεκροταφείο. Μάλιστα διατηρείται ακόμη το τοπωνύμιο «Εβραιομνήματα». Το κοιμητήριο αποτέλεσε πηγή προσπορισμού λίθου και μαρμάρου για τον τοπικό πληθυσμό. Το περισσότερο υλικό του –όπως άλλωστε και το υπόλοιπο αρχαίο υλικό της πόλης- χρησιμοποιήθηκε στη ραγδαία ανοικοδόμηση της Πάτρας, όταν το 19^ο αιώνα μεταμορφώθηκε από φτωχή και βρώμικη τουρκόπολη σε σημαντικό αστικό και οικονομικό κέντρο με υψηλό πολιτιστικό και βιοτικό επίπεδο και νεοκλασικά κτίρια.

Αρκετές από τις εκτιθέμενες επιτύμβιες πλάκες αναγνωρίζονται ως αρχαία μέλη σε δευτερογενή χρήση. Σε περιόδους παρακμής, ακόμη και οι ίδιοι οι Εβραίοι λιθολογούσαν τα μνήματα του κοιμητηρίου τους αυθαίρετα. Έτσι εξηγούνται οι αμφίγλυφες πλάκες (με κείμενα χαραγμένα και στις δύο όψεις), προφανώς χρησιμοποιημένες πάνω από μία φορά ως επιτύμβια σήματα.

α.ε. 3037

*Ένα μνημείο ταφικό για τον
διακεκριμένο και σεβαστό,
εντιμώτατο ραβίνο
Ραφήλ ha-Kohen, γιο του
εντιμώτατου ραβίνου Elia,
είθε η ιερή του μνήμη
να είναι ευλογημένη,
που αναχώρησε την 6^η μέρα, 4
μέρες μέσα στο μήνα Sivan έτος
5396.*

*Μακάρι η ψυχή του να δεθεί με
τα δεσμά της αιώνιας ζωής.*

Μικρές εγκοπές στο πλάι από άλλη χρήση του μέλους (ως προστομιαίο πηγαδιού?)

α.ε. 3012

*Ένα μνημείο ταφικό ...
Για τον απόλυτα σοφό,
τον εντιμώτατο
δάσκαλό μας,
ραβίνο Mordecai Dushan,
ευλογημένη να είναι
η μνήμη του,
που αναχώρησε την 1^η μέρα,
8^η του Iyyar του έτους 5354
από τη Δημιουργία.
Είθε η ψυχή του να είναι
δεμένη με τα δεσμά της
αιώνιας ζωής.*

Πίσω όψη της πλάκας
α.ε.3012, όπου
διακρίνεται η πρότερη
χρήση της ως
αρχιτεκτονικού μέλους.

α.ε. 3013

*Οι αξιαγάπητοι
(και ευχάριστοι εν
ζωή, ακόμη και
στο θάνατο δεν
χωρίστηκαν)*

Ο στίχος συμπληρώνεται σύμφωνα με τον καθηγητή Steven Bowman, βάσει της Αγίας Γραφής, Β Σαμουήλ 1, 23.

α.ε. 3034

*Ο αγαπητός και διακεκριμένος
σεβάσμιος ραβίνος
Yehoshua Catalani, γιος του
μορφωμένου και σεβαστού
ραβίνου Ιωσήφ Catalani,
είθε η μνήμη του να είναι
ευλογημένη.
Αναχώρησε για τον κόσμο που
πρόκειται να έρθει
την 3^η μέρα (του μήνα)*

α.ε. 3011

*Ένα μνημείο ταφικό για τον
Διακεκριμένο ψαλμωδό,
το σεβαστό ραβίνο
Ισαάκ ha-Kohen,
γιο του σεβαστού
ραβίνου Αβραάμ.
Είθε να είναι ευλογημένη
η μνήμη του.
Αναχώρησε την 4^η ημέρα, 27^η
του μήνα Ab, το έτος 5393*

α.ε. 3014

*Μνήμα της Κυρίας Malkah,
Είθε να αναπαύεται εν τιμή
η σύζυγος του πολυμαθούς
εντιμώτατου ραβίνου Μωυσή
Nahmias*

Εγχάρακτα φυτικά θέματα (ρόδακας
πλαισιωμένος από κρίνα) στην κορυφή της
στήλης, πάνω από το επίγραμμα.

Σύμφωνα με την προαναφερθείσα περιγραφή των Jacob Spon και George Wheler (1675), οι ενεπίγραφες πλάκες δεν ήταν καλυπτήριες αλλά αποτελούσαν τμήμα της υπέργειας (πάνω από τον τάφο) κατασκευής, σαν πόρτα. Τη μορφή του εβραϊκού μνήματος αντιλαμβανόμαστε από αντίστοιχο κοιμητήριο στη Χαλκίδα, το οποίο θυμίζει αρκετά την περιγραφή των περιηγητών τρεις αιώνες πριν. Οι τάφοι, ομοιόμορφοι κατασκευαστικά, έμοιαζαν με κλιμακωτή σαρκοφάγο. Καταγράφοντας τις εβραϊκές ταφικές επιγραφές από το Μυστρά, οι μελετητές D. Spiegel και S. Bowman αναφέρουν πως οι πέτρες είναι γενικά μικρών διαστάσεων και τις παραλληλίζουν με αντίστοιχες από την Πάτρα, Χαλκίδα, Θήβα και Ναύπακτο.

Όταν οι Εβραίοι της Ισπανίας έφθασαν στον ελλαδικό χώρο το 1492, διωγμένοι από τους βασιλείς Φερδινάνδο και Ισαβέλλα, έφεραν μια διαφορετική παράδοση. Το μνήμα είχε όψη κιβωτίου με οριζόντια ενεπίγραφη πλάκα στην κορυφή. Οι τάφοι των Ισπανοεβραίων ήταν διακοσμημένοι, υπογραμμίζοντας τη διάκριση των κοινωνικών τάξεων.

Ο μήνας Ab αναφέρεται και ως Menahem (παρηγοριά)
Ab, επειδή στις 9 είναι παραδοσιακά ημέρα πένθους
για την καταστροφή δύο ναών στα Ιεροσόλυμα.

α.ε. 3028

*Μακάρι η ψυχή του να δεθεί
με τα δεσμά της αιώνιας ζωής.
Θα κλαίω για τον πατέρα μου,
με όση δύναμη και λύπη έχω
και θα ικετεύσω τον Κύριό μου (ώστε)
στον δικό Του κόσμο να τον ζυπνήσει.
Είθε η ψυχή του να βρίσκεται στην Εδέμ.
Μνήμα του μορφωμένου ραβίνου
Μωυσή Omer,
είθε η ψυχή του να βρίσκεται στην Εδέμ.
Αναχώρησε την 6^η μέρα, 10^η του
μήνα Ab 5442*

α.ε. 3027

Ένα μνημείο ταφικό για το
πολυμαθές αγόρι,
τον σεβαστό ραβίνο Ιωσήφ, γιο του
εντιμώτατου ραβίνου
Αβραάμ Canabello. Είθε η ψυχή του
να δεθεί με τα δεσμά της αιώνιας
ζωής.
Επειδή συντομεύθηκαν οι μέρες και
τα χρόνια του,
αναχώρησε από το σπίτι του για την
αιώνια και δίκαιη κατοικία του, την
παραμονή της 5^{ης} μέρας,
6^{ης} του μήνα Kislev, έτος 5_3_ από τη
Δημιουργία.

Μέλος σε β' χρήση. Διατηρεί
δύο γράμματα από αρχαία
επιγραφή στην πλευρική
όψη.

Από το παλαιό εβραϊκό νεκροταφείο της Πάτρας προέρχονται οι εκτιθέμενες 34 επιτύμβιες πλάκες. Τις περισσότερες από αυτές ανέγνωσε και σχολίασε ο Steven Bowman σε δημοσίευσή του σε ελληνικό αρχαιολογικό περιοδικό το 1976. Η πρωιμότερη ανάγεται στα μέσα του 16^{ου} αιώνα. Πέντε επιτύμβιες επιγραφές που βρέθηκαν στη θέση «Οβρυόλακας» της Ναυπάκτου χρονολογούνται επίσης μεταξύ 1545-1597. Ωστόσο Ιουδαίοι ζούσαν στην Πάτρα ήδη από τη ρωμαϊκή περίοδο.

Τα ονόματα που αναφέρονται στα επιγράμματα παρέχουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την καταγωγή των Ιουδαίων της Πάτρας κατά τον 16^ο αιώνα. Το όνομα *Mosconi* είναι γνωστό ήδη από τον 14^ο αι. ενώ τα ονόματα *Nahmias* και *Philos* είναι ρωμανιώτικα. Το *Dushan* συνηθίζεται στους Σέρβους Εβραίους. Επιπλέον των ρωμανιωτών, γνωστών και ως *Gregos*, οι σεφαραδίτες επίσης εκπροσωπούνται στην Πάτρα: το όνομα *al-Valensi* ξαναβρίσκουμε σε λίθους από το Μυστρά ενώ το *Catalani* πρωτοεμφανίζεται στην Κων/πολη το 14^ο αιώνα. Το όνομα *Ibn Raviol* απαντά για πρώτη φορά στην περιοχή. Το οικογενειακό όνομα *Maltis* δηλώνει καταγωγή από το νησί Μάλτα ενώ το μικρό όνομα *Sa'adiah* υποδηλώνει πρόγονους βορειοαφρικανούς. Το *Narbin* αποτελεί πιθανότατα παραφθορά του *Narbonne* ενώ το *Canabello* είναι προφανώς ιταλικό. Έτσι αποκτούν αρχαιολογικό έρεισμα οι λογοτεχνικές παραδόσεις ότι η ιουδαϊκή κοινότητα της Πάτρας αποτελείτο από 4 συναγωγές: ρωμανιώτες (*Gregos* ή *Toshavim*), σεφαραδίτες (Ισπανοεβραίους), Σικελούς και Απουλιανούς.

Μνήμα της αγαπητής και αγνής
Κυρίας *Ordonia*.
Είθε η ανάπαυσή της να είναι σεβαστή,
σύζυγος του πλούσιου και διακεκριμένου
ραβίνου
Σαμουήλ *Ibn Raviol*,
που αναχώρησε την 1^η μέρα,
4^η του μήνα *Adar*, έτος 5343.
Είθε η ψυχή της να δεθεί με τα δεσμά (της
αιώνιας ζωής).
Αμήν

α.ε. 3032 B

Πρότερη αρχιτεκτονική χρήση. Ορατή η ταινία
αναθέρωσης στην επιφάνεια χάραξης του κειμένου

Σύμφωνα με τον περιηγητή Βενιαμίν της Τουδέλας, στον 12^ο αι. «υπάρχουν στην Πάτρα αρκετά μεγάλα αρχαία κτίρια και περίπου 50 Ιουδαίοι, με επικεφαλής τους Ισαάκ, Ιάκωβο και Σαμουήλ». Μετά την κατάληψη της Κων/πολης από τους Σταυροφόρους το 1204 και τη διάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας, οι Φράγκοι πρίγκηπες κατέλαβαν προοδευτικά την Πελοπόννησο και εγκαθίδρυσαν φεουδαρχικό καθεστώς. Εβραίοι εξακολουθούν να ζουν στην Πάτρα, υπό την εξουσία του λατίνου Αρχιεπισκόπου κατά τον 14^ο-15^ο αι. όπως προκύπτει από δικαιοπρακτικά έγγραφα της εποχής (π.χ. διαθήκες). Κατέχουν μάλιστα περιουσίες, ιδιοκτησίες εντός των τειχών και κάποιους αγρούς στα περίχωρα.

Ο Γ. Σφραντζής, περιγράφοντας στο Χρονικό του την πολιορκία της Πάτρας από τον Κων/νο Παλαιολόγο, δίνει στοιχεία για τη μεσαιωνική πόλη. Ο οικισμός βρισκόταν έξω από το κάστρο, περιβεβλημένος από οχύρωση. Το σημερινό «Βλατερό» αντιστοιχεί στη συνοικία των Βλαπτάδων (ιστουργών), λόγω των εκεί εργαστηρίων κατασκευής μεταξωτών και λινών υφασμάτων. Στην Άνω Πόλη (γύρω από τη σημ. οδό Γερμανού) εκτεινόταν επί τουρκοκρατίας το εμπορικό κέντρο με το μπεζεστένι (σκεπαστή αγορά) ενώ στο Τσιβδί, παραλιακή συνοικία ανάμεσα στο ναό Αγ. Ανδρέα και την οδό Γούναρη, υπήρχαν μαγαζιά Εβραίων μεταπρατών.

Από το Χρονικό του Σφραντζή μαθαίνουμε πως ο βυζαντινός στρατός επιτέθηκε στην Πάτρα μέσα από τη λεγόμενη *εβραϊκή* πύλη. Πρόκειται για την ανατολική πύλη του κάστρου, η οποία ονομαζόταν *Ζευγολατιό* από τους Βυζαντινούς και *Εβραϊκή* από τους Οθωμανούς. Το έναυσμα για μετονομασία πιθανότατα δόθηκε με την εισροή προσφύγων από την Ιβηρική χερσόνησο και την πληθυσμιακή αύξηση των εβραϊκών οικισμών σε Πάτρα και Ναύπακτο. Από το 1492 και εξής οι θρησκευτικοί διωγμοί του βασιλικού ζεύγους Φερδινάνδου και Ισαβέλλας ανάγκασαν χιλιάδες οικογένειες Ισπανοεβραίων να εγκαταλείψουν τη χώρα τους. Τα ονόματα που αναφέρονται στα εκτιθέμενα επιγράμματα επαληθεύουν –αρχαιολογικά– την ανάμειξη μεσογειακών και βαλκανίων Ιουδαίων στην ρωμανιώτικη κοινότητα της Πάτρας.

α.ε. 3035

*Ας δουν οι μάρτυρές μου και ας σωθούν
από τη φωνή αναστάτωσης των εσώψυχών μου
και μέσα στο λυγμό τους θα καταλάβουν
ότι το χέρι του καλού ελέους έχει στερέψει
με το θάνατο της γενναίας κυρίας.
Και η Μύριαμ ενταφιάσθηκε,
σύζυγος του σοφού και εντιμώτατου
ραβίνου Shabtai ha-Kohen,
που αναχώρησε για την αιώνια κατοικία της
την 6^η μέρα, 13^η του Kislev 5341*

Τμήμα κυματοφόρου βάρου, σε β' χρήση.

Η εβραϊκή επιγραφή χαραχθηκε στην αρχική επιφάνεια έδρασης.

*Είθε η ψυχή μου να δεθεί με τα δεσμά
της αιώνιας ζωής
Άνδρες με κατανόηση ακούστε με,
διότι παγιδεύτηκα μέσα στην
ανυπακοή και την απάτη μου
και η αμαρτία μου έχει ρίξει δίχτυ
στα πόδια μου. Γιατί πώς θα υψώσω
φωνή στον Πατέρα μου, ώστε να τον
κάνω να ακούσει;
Θα δημιουργήσω τεράστιο
αναβρασμό. Και θα κλάψω με πικρή
ψυχή και θα προσθέσω ...*

- **Σχεδιασμός – επιμέλεια έκθεσης:** Αναστασία Κουμούση, Δρ Αρχαιολόγος, Διευθύντρια Εφορείας Αρχ/των Αχάϊας
- **Έλενα Παρτίδα, Δρ Αρχαιολόγος**
- **Σύνταξη εντύπου:** Έλενα Παρτίδα (απόδοση επιγραμμάτων στην ελληνική βάση ανάγνωσης του Steven Bowman)
- **Συντήρηση εκθεμάτων:** Γιάννα Παπαβραμοπούλου, Β. Παναγόπουλος
- **Τεχνικές εργασίες:** Άγγελος Καρατζαφέρης, Παναγιώτης Κανάς
- **Ζωγράφος:** Θανάσης Θεμελής

Το 1532 ο στόλος του Καρόλου Ε' και του Πάπα, με ναύαρχο τον γενουάτη Andrea Doria, κατέλαβε την Κορώνη και την Πάτρα κουρσεύοντας την περιοχή. Παραδίδεται ότι ο Doria πούλησε τους Εβραίους στη Ζάκυνθο για 4.000 φλουριά. Μόλις 15 από αυτούς απελευθερώθηκαν με λύτρα που έστειλαν ομόθρησκοί τους από τη Θεσσαλονίκη. Ο Εβραίός αρχιμάστορας της Πάτρας, Μ. Λουμπαρδάρης, συνελήφθη από τον πειρατικό στόλο και μαζί με την οικογένειά του έγιναν σκλάβοι. Αναγνωρίζοντας την αξία του αρχιμάστορα, όμως, ο Doria τον απελευθέρωσε μαζί με την οικογένειά του.

Οι σουλτάνοι προστάτευαν τους Εβραίους υπηκόους όχι μόνο επειδή απέφεραν χρήματα εμπορευόμενοι αλλά επίσης για αντιπαράθεση στον ισπανικό φανατισμό. Έτσι οι Εβραίοι κατείχαν προνομιακές και εμπιστευτικές θέσεις, ως γιατροί, δραγουμάνοι (διερμηνείς) και διπλωμάτες. Η φράση «Ραμπανέ Πάτρας» αναφερόταν στους μορφωμένους ραβίνους.

Μεταστροφή σε βάρος των Εβραίων παρατηρείται από τις αρχές του 17^{ου} αι. και αποδίδεται στον αντισημιτισμό των μαροκινών Αράβων που –επίσης διωγμένοι από την Ισπανία– βρήκαν το 1610 καταφύγιο στην Τουρκία. Από τον περιηγητή Evliya Celebi (1670-1680) πληροφορούμαστε ότι πολλοί Εβραίοι εργάζονταν ως υπάλληλοι τελωνείου, φύλακες των φράγκικων караβιών, ταβερνιάρηδες σε χάνια ήπραματευτές.

Την εποχή που οι Spon και Wheler επισκέφθηκαν την Πάτρα (1675), οι Εβραίοι απάρτιζαν σημαντική μερίδα του πληθυσμού και παράγοντα στο κοινωνικο-οικονομικό προφίλ της πόλης. Οι περιηγητές παρατηρούν «Οι Τούρκοι αριθμούν περίπου το ένα τρίτο του πληθυσμού. Έχουν έξι τζαμιά. Οι Εβραίοι, άλλο ένα τρίτο. Έχουν τέσσερις συναγωγές σε ένα είδος πολίχνης και δικούς τους ανθρώπους για να επιλύουν τις διαφορές τους. Όλος ο πληθυσμός, Χριστιανών, Τούρκων και Ιουδαίων, φημολογείται πως ανέρχεται σε 4-5 χιλιάδες ανθρώπους». Χάρη στην στρατηγική θέση της πόλης, η εβραϊκή κοινότητα Πατρών κατέστη επίκεντρο των περιφερειακών (Ζακύνθου, Ναυπάκτου, Πρέβεζας και ενδοχώρας Πελοποννήσου) από τον 12^ο ως τον 16^ο αι. Έκτοτε, εξ αιτίας πανώλης και των ενετικών εισβολών, το κέντρο της ιουδαϊκής εμπορικής δραστηριότητας μεταφέρθηκε στη Ναύπακτο.

Περί τα μέσα του 17^{ου} αι. το κίνημα του Σαμπεταί Σεβή, ψευδομεσσία του Ισραήλ, αναστατώνει τους Εβραίους της Ανατολής. Πιθανότατα εκείνη την κατάσταση ανακλά το επίγραμμα α.ε. 3009. Ποιητικό, σε τόνο εξαγνιστικό, με ύφος αφηγηματικό και μάλιστα σε πρώτο πρόσωπο, δείχνει πως ο εκλιπών είχε προετοιμάσει ο ίδιος το κείμενο που θα χαρασσόταν στο μνήμα του. Αποκλίνει από οποιαδήποτε στερεότυπη διατύπωση και χρονολογείται μάλλον μετά την κατάρρευση του μεσσιανικού κινήματος, στο τελευταίο τρίτο του 17^{ου} αιώνα.